



IUS ROMANUM

I/2020



HEREDITAS



СЪДЪРЖАНИЕ

LECTORIS SALUTATIO НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК	6
LECTORIS SALUTATIO НА АНГЛИЙСКИ ЕЗИК	9
1. РОМАНИСТИЧНИ СЪОБРАЖЕНИЯ ЗА УСТОЙЧИВОСТТА НА ТЕРМИНИТЕ „НАСЛЕДНИК“ И „НАСЛЕДСТВО“ Проф. д-р Рикардо Кардили	12
2. ОБЗОР НА РИМСКОТО НАСЛЕДСТВЕНО ПРАВО Проф. д-р Рафаел Доминго	36
3. НАСЛЕДСТВЕНИТЕ ПРАВА НА FILIAE FAMILIAE В АРХАИЧНОТО И ПРЕДКЛАСИЧЕСКОТО РИМСКО ПРАВО Проф. д-р Кармен Ласаро Гилямон	64
4. НЯКОИ НАБЛЮДЕНИЯ ОТНОСНО КОНЦЕПЦИЯТА ЗА НАСЛЕДСТВО КАТО IUS SUCCESSIONIS ПО ПОВОД IG. 2.14 Доц. д-р Мария Тереза Капоца	85
5. ЗАВЕЩАНИЕТО, ДЕПОЗИРАНО В ИМПЕРСКИЯ ПУБЛИЧЕН АРХИВ – РАЗСЪЖДЕНИЯ ОТНОСНО CODEX THEODOSIANUS, 4.4.4 Проф. д-р Хосе Луис Самора Мансано	120
6. ФИДЕЙКОМИСЪТ ИЛИ ДОВЕРЯВАНЕТО НА ДОБРОСЪВЕЩНОСТТА НА НАСЛЕДНИКА Проф. д-р Маргарита Фуентесека	138
7. DELATA HEREDITAS INTELLEGITUR, QUAM QUIS POSSIT ADEUNDO CONSEQUI: КРАТЪК ПРЕГЛЕД НА ТЕРМИНОЛОГИЯТА, ФУНКЦИОНИРАНЕТО И ДЕЙСТВИТЕЛНОТО ЗНАЧЕНИЕ НА VOCATIO И DELATIO HEREDITATIS Проф. д-р Мария Тереса Дупла̀ Марин, Д-р Елизабет Гарсия Куето	157

8. СЪЩЕСТВЕНАТА РАЗЛИКА МЕЖДУ DE PENU LEGATA И DE ALIMENTIS VEL CIBARIIS LEGATIS (НА АНГЛИЙСКИ ЕЗИК)
Проф. д-р Хуан Мигел Албуркерке 188
9. НЯКОИ РАЗСЪЖДЕНИЯ ОТНОСНО ПРАВАТА И ЗАДЪЛЖЕНИЯТА, ПОГАСЯВАНИ ПОРАДИ CONFUSIO ПРИ ПРОДАЖБА НА НАСЛЕДСТВО (НА АНГЛИЙСКИ ЕЗИК)
Проф. д-р Кармен Хименес Салседо 208
10. ЗА HEREDITAS, DIGNITAS, ADOPTIO И ПРЕДАВАНЕТО НА ВЛАСТТА В ДРЕВЕН РИМ
Доц. д-р Паоло Лепоре..... 227
11. КОМЕНТАРИ ПО ТИТУЛ XVI (DE LEGITIMA SUCCESSIONE) ОТ COLLATIO LEGUM MOSAICARUM ET ROMANORUM
Проф. д-р Франческо Лукреци 250
12. ПО ТЕМАТА ЗА COLLATIO В НАСЛЕДСТВЕНОТО ПРАВО В КЪСНАТА АНТИЧНОСТ
Доц. д-р Франческа Пулитано..... 272
13. РОМАНИСТИЧНИ ОСНОВИ НА ЛИШАВАНЕТО ОТ НАСЛЕДСТВО В РИМ – ИЗСЛЕДВАНЕ И РЕТРОСПЕКЦИЯ НА ИСПАНСКИЯ ГРАЖДАНСКИ КОДЕКС ОТНОСНО НАСЛЕДЯВАНЕТО
Доц. д-р Теуисе Юрена Ортега Гонсалес
Мириам Мартин Пасиенте, докторант 302
14. ПОСЛЕДИЦИ НА ПРИЕМАНЕТО НА НАСЛЕДСТВОТО ПО ОПИС В РИМСКОТО И В СЪВРЕМЕННОТО ГРАЖДАНСКО ПРАВО
Гл. ас. д-р Венцислав Петров 325
15. ПРОБЛЕМИ НА ЗАВЕЩАТЕЛНАТА ДЕЕСПОСОБНОСТ
Гл. ас. д-р Димитър Топузов..... 335

TABLE OF CONTENTS

LECTORIS SALUTATIO IN BULGARIAN.....	6
LECTORIS SALUTATIO IN ENGLISH.....	9
1. ROMANISTIC CONSIDERATIONS ON RESISTANCE OF THE TERMS 'HEIR' AND 'SUCCESSION' Prof. Riccardo Cardilli, PhD	13
2. THE ROMAN LAW OF SUCCESSION. AN OVERVIEW Prof. Rafael Domingo, PhD	37
3. FILIAE FAMILIAE INHERITANCE RIGHTS IN ARCAIC AND PRECLASSICAL ROMAN LAW Prof. Carmen Lázaro Guillamón, PhD	65
4. SOME OBSERVATIONS ON THE CONCEPT OF HEREDITAS AS JUS SUCCESSIONIS: ABOUT IG. 2.14 Assoc. prof. Maria Teresa Capozza, PhD	86
5. THE TESTAMENT DEPOSED IN THE IMPERIAL PUBLIC ARCHIVE – REFLECTIONS ON CODEX THEODOSIANUS, 4.4.4 Prof. José Luis Zamora Manzano, PhD	121
6. FIDEICOMMISSUM OR THE ENTRUSTING TO THE FIDELITY OF THE HEIR Prof. Margarita Fuenteseca, PhD	139
7. DELATA HEREDITAS INTELLEGUITUR, QUAM QUIS POSSIT ADEUNDO CONSEQUI: A BRIEF APPROACH TO THE TERMINOLOGY, FUNCTIONING AND REAL MEANING OF THE HEREDITARY VOCATIO AND DELATIO Prof. Maria Teresa Duplá Marín, PhD Elisabeth García-Cueto, PhD	158

8. SUBSTANTIAL DIFERENCES BETWEEN DE PENU LEGATA AND DE ALIMENTIS VEL CIBARIIS LEGATIS (ENGLISH LANGUAGE)
Prof. Juan Miguel Alburquerque, PhD 188

9. SOME REFLECTIONS REGARDING THE CONSIDERATION OF THE RIGHTS AND OBLIGATIONS EXTINGUISHED BY CONFUSION AFTER THE INCLUSION OF SOLD LEGACY (ENGLISH LANGUAGE)
Prof. Carmen Jiménez Salcedo, PhD 208

10. ABOUT HEREDITAS, DIGNITAS, ADOPTIO AND TRANSMISSION OF POWER IN ANCIENT ROME
Assoc. prof. Paolo Lepore, PhD 228

11. COMMENTS ON TITLE XVI (DE LEGITIMA SUCCESSIONE) OF COLLATIO LEGUM MOSAICARUM ET ROMANORUM
Prof. Francesco Lucrezzi, PhD 251

12. ON THE TOPIC OF COLLATIO IN SUCCESSION LAW IN LATE ANTIQUITY
Asoc. prof. Francesca Pulitanò, PhD 273

13. ROMANISTIC BASES ON DISINHERITANCE IN ROME: STUDY AND RETROSPECTIVE OF THE SPANISH CIVIL CODE REGARDING INHERITANCES
Assoc. prof. Tewise Yurena Ortega González, PhD
Miriam Martín Paciente, postgraduate student 303

14. CONSEQUENCES OF THE ACCEPTANCE OF THE INHERITANCE UNDER THE BENEFIT OF INVENTORY ACCORDING TO THE ROMAN LAW AND TO THE CONTEMPORARY CIVIL LAW
Assistant prof. Ventsislav Petrov, PhD 326

15. PROBLEMS CONCERNING TESTAMENTARY CAPACITY
Assistant prof. Dimitar Topuzov, PhD 336

ПО ТЕМАТА ЗА COLLATIO В НАСЛЕДСТВЕНОТО ПРАВО В КЪСНАТА АНТИЧНОСТ*

Доц. д-р Франческа Пулитанò

Милански държавен университет, Италия

Резюме: Статията е посветена на сложната правна уредба на *collatio* в римското наследствено право. Проследява се неговият произход и връзката му с наследяването по преторското право, както и развитието му в класическото и следкласическото право. Същността на института е свързана с изискването, ако в наследяването участват еманципираните деца и дъщерите с дадена зестра на *pater familias*, които са получили зестра преди смъртта му, да внесат тези имущества, за да се извърши справедливо разпределение на наследствената маса между сънаследниците. Специално внимание е отделено на конституцията на император Лъв I от 472 г., запазена в С. 6.20.17. Проследена е и приемствеността на института в съвременния италиански Граждански кодекс.

Ключови думи: *successio ab intestato*; *testamentum*; *collatio*; *heredes sui*; *emancipati*; зестра; къснокласическо римско право.

* Статията е публикувана на италиански език със заглавие „In tema di collazione ereditaria nel tardoantico“ в Atti dell'Accademia Romanistica Costantiniana, XVIII (2019), p. 491–517 и е предоставена за превод на български език и публикуване с изричното съгласие на автора. С оглед на краткост и в съответствие с римскоправната терминология в превода е използвана лексемата *collatio*, с която се означава внасянето в наследствената маса на всичко, получено от синовете на наследодателя при еманципирането им, от дъщерите – като зестра или от други наследници като дарение, ако те ще участват в разпределението на наследството заедно с подвластните (б.ред).

ON THE TOPIC OF COLLATIO IN SUCCESSION LAW IN LATE ANTIQUITY

Assoc. prof. Francesca Pulitanò, PhD

Milan State University, Italy

Abstract: The article is devoted to the complex legal framework of *collatio* in Roman inheritance law. Its origin and its connection with the inheritance under praetorian law, as well as its development in classical and postclassical law are traced. The essence of the institute is related to the requirement for the emancipated children and daughters of the pater familias, who received a dowry before his death, if they participate in the inheritance to contribute these assets in order to make a fair distribution of the hereditary property between co-heirs. Special attention is paid to the constitution of Emperor Leo I of 472, preserved in CJ. 6.20.17. The continuity of the institute in the modern Italian Civil Code is also presented.

Keywords: *successio ab intestato; testamentum; collatio; heredes sui; emancipati*; dowry; Postclassical Roman law.

1. ЕДНА СЛОЖНА ТЕМА

„Veniamus ad declarationem materiae difficilis et intricatae (ad cod. 6, de collationibus)“¹. С това кратко мнение Бартолус да Сасоферато обобщава обективните трудности, с които се сблъсква и днес онзи, който пристъпва към изследване на сложната правна уредба на *collatio* в римското наследствено право. Всъщност този институт, повече от другите, излиза извън схемата на обичайното му изложение поради силният казуистичен отпечатък, с който се характеризира още от зараждането си.

На първо място, струва си да припомним накратко какво е *collatio* в наследственото право. Както е известно, то е свързано с искането на *bonorum possessio (ab intestato и contra tabulas)* и се състои в привнасянето в полза на подвластните *heredes sui* (или, да използвам една по-модерна терминология, в общата наследствената маса) на имуществото, получено от еманципираните синове или на зестрата на омъжените дъщери на наследодателя. Това привнасяне е наложено от претора, за да се постигне равенство между съответните позиции на наследяване на децата.² Предпоставка за *collatio* е преценката за

¹ Това мнение на Бартолус е според VISMARA, G. Collazione (Diritto intermedio). – In: ED, (VII) 1960, p. 325.

² Искането за *bonorum possessio* се е предполагало като необходимо за *collatio* до момента на издаването на едно становище на Антонин Пий (вж. *infra*, бел. 8). Специалната литература за *collatio* не е особено обширна и е по отделни проблеми и периоди. Вж. FEIN, E. Das Rechi der Collation, dargestellt nach den Grundsatzendes römischen Rechts. Heidelberg 1849; LEONHARD, R. Bonorum collatio. – In: PW (III), 1, 1897, с. 704 ss.; GUARINO, A. Collatio bonorum. Napoli, 1936; PRINGSHEIM, F. Die Collatio Dotis an die Emancipati. – In: SDHI (4), 1938, p. 533 ss.; SZLECIITER, E. La collatio dotis in RHD, (32), 1954, p. 167 ss.; MOZZILLO, A. Collatio. – In: NNDI (5), 1959, p. 444 ss.; LONGO, G. Collazione (Diritto romano). – In: ED (7), 1960, p. 312 ss.; VOLTERRA, E. Emancipatio. – In: NNDI (6), 1960, p. 489 ss.; намек и в DILIBERTO, O. Successione legittima (Diritto romano). – In: ED (43), 1990, p. 1305, nt. 84; VOICI, P. Erede ed eredità (Diritto romano). – In: ED (15), 1966, p. 182 ss.; BURILLO, J. Sobre la “collatio emancipati”. – In: SHDI (13), 1965, p. 199 ss.; CABALLÉ-MARTORELL, A. La Collatio emancipati. Madrid 1997; BURILLO, J. El rescripto delos divi fratres y el derecho de los sui heredes a la collatio emancipati. – In: Le monde antique et les droits de l’homme: actes de la 50e session de la SIHDA, Bruxelles 1998, p. 455 ss.; LEIST, B. W. – In: F. GLÜCK, Ausführliche Erläuterung der Pandecten nach Hellfeld, Erlangen 1790 – 1892, trad. it. Commentario alle Pandette (a cura di B. Brugi), 37–38, 2, 3, Milano 1906, p. 514 ss. Отчасти по темата е SAMPER, F. “Pars debita” en el derecho romano vulgar. – In: SDHI (37), 1971, p. 74 ss. По някои от относимите текстове вж. GUARINO, A. Di un rescripto dei divi fratres in tema di collatio bonorum. – In: Rendiconti del Reale Istituto Lombardo di Scienze e di Lettere, 1939–40, 73, 1 ss.; GUARINO, A. Über den Begriff der Kollation. – In: ZSS (59),

ощетяване на подвластните, когато към наследяването на *pater familias* се допускат техните вече еманципирани и икономически независими братя и сестрите им, които при омъжването си са получили зестра. Искането (*petitio bonorum possessionis*) е придружено с даване на *cautio de conferendis bonis*, с което лицето, което има право на наследяване, гарантира, че ще извърши прехвърлянето на имуществото си в пропорция, необходима за балансиране на дяловете на всеки един от сънаследниците³.

1939, p. 509 ss., също и в PDR (8), 1995, p. 375 ss.; GUARINO, A. La classificazione delle "stipulationes praetoriae". – In: Labeo (8), 1962, p. 214 ss.; GUARINO, A. Sul modo di attuazione della "collatio emancipati" (D. 37.6.3.2.3). – In: SDHI (4), 1938, p. 521; VITA, M. G. D. 37.6.1.3 e la collatio emancipati. – In: Opuscula (1), 2001, p. 1 ss. Инцидентно по темата вж. NIEDERMEYER, H. Studien zum Edictum Carbonianum. – In: ZSS (50), 1930, p. 95 e nt. 4. По наследственоправните въпроси и само с акцент върху института вж. VOCI, P. Diritto ereditario romano, I, 2e ed. Milano, 1967, p. 756 ss.; VOCI, P. Diritto ereditario romano, II. Milano 1963, p. 647 ss.; PIRA, G. La successione ereditaria intestata e contro il testamento in diritto romano. Firenze 1930, p. 371 ss.; ALBANESE, B. La successione ereditaria in diritto romano antico. – In: AUPA (20), 1949, p. 127 ss.; ARNÒ, C. Corso di diritto romano. Diritto ereditario. Torino 1938, p. 201 ss. За връзката между *collatio* и *bonorum possessio* в Юстиниановия период, макар да не се откриват следи за това в Юстиниановата компилация вж. BIONDI, B. Diritto ereditario romano. Corso di lezioni. Milano 1954, p. 138 ss. (накратко авторът твърди, че в Юстиниановия период *collatio* се откъсва от *bonorum possessio*, макар и това да не съответства в адекватна форма в компилацията); пак В. Biondi разглежда този въпрос накратко и в Istituti fondamentali del diritto ereditario romano. Milano 1948, p. 228 ss. От по-новите изследвания вж. MANFREDINI, A. D. La volontà oltre la morte. Torino 1991, p. 151 ss. Вж. също и BONFANTE, P. Corso di diritto romano. VI, Le successioni. Milano 1974. За пандектната романистика например вж. PUCHTA, G. F. Cursus der Institutionen, III. Leipzig 1847, p. 277 (§ 317); VANGEROW, A. V. Lehrbuch der Pandekten, II. Marburg und Leipzig, 1867, p. 376 ss.; WINDSCHEID, B. Diritto delle Pandette, trad. Fadda-Bensa, III. Torino 1925, p. 531 ss. В учебниците въпросът е споменат у TALAMANCA, M. Istituzioni di diritto romano. Milano, 1990, p. 713; KASER, M. Das römische Privatrecht, I, 2. München, 1971, p. 731 ss. (nt. 20 за библиографията); KASER, M. Das römische Privatrecht, 22. München, 1975, p. 539 ss.; VOLTERRA, E. Istituzioni di diritto privato romano. Roma, 1961, ristampa 1985, p. 808 ss.; PUGLIESE, G. Istituzioni di diritto romano, a cura di F. Sitziae L. Vacca. Torino 1991, p. 663 s.; BURDESE, A. Manuale di diritto privato romano. Torino, 1993, 670; MARRONE, M. Istituzioni di diritto romano. V. 1. Palermo, 1994, p. 631; GIMENEZ-CANDELA, T. Derecho privado romano, Valencia, 1999, p. 287 ss.; FRANCIOSI, G. Corso istituzionale di diritto romano. Torino, 2000, p. 271; GUARINO, A. Diritto privato romano. V:1, 2 ed. Napoli, 2001, p. 442 ss. (но без задълбочено представяне на *collatio*), DALLA-R. LAMBERTINI, D. Istituzioni di diritto romano. 2 ed. Torino, 2001, p. 446.

³ Различните тълкувания са свързани било с временната обвързаност на искането за *bonorum possessio* и предоставянето на *cautio*, било с класическата уредба на *collatio* (и преди всичко индивидуализацията на обектите, които трябва да се привнесат), но по този въпрос вече съм взела отношения в друго изследване (вж. по-специално PULITANÒ, F. Adoption e cognati facti: un rescritto dei divi fratres in tema di collatio bonorum. – In: RDR (4), 2004. По темата за

Що се отнася до тази материя по-специално в епохата на Късната Империя, основните източници по темата, макар и не много, не изглеждат лесни за четене, като се има предвид обичайното многословие в правната уредба и невинаги еднозначната конфигурация на института, който се среща в тях. Вярно е, от друга страна, че наследственоправната материя правната практика през IV и V век е плодородна почва за развитие и внушителен разцвет на императорските реформи, предназначени да оставят незаличим отпечатък в следващите векове⁴.

Макар и малко да изпреварваме онова, което е написано по-долу, тук можем да подчертаем факта, че принципът на привнасянето на имущество в наследствената маса, както ще се види по-подробно накрая в статията, е достигнал до сега действащия Граждански кодекс на Италия (и по-специално в Закон № 131 от 19 май 1973 г.).

Както вече беше споменато, правната уредба на *collatio* се ражда в резултат от позволеното на еманципираните подвластни също да наследяват, което се осъществява чрез *bonorum possessio unde liberi*, след което се извършва разпределението по наследствени дялове. Трябва да се добави, че процесът на непрекъснато изменение на института зависи от основанията, които също са променливи и в различно съотношение, но най-важната от тях е да се има предвид непрекъснатото развитие на концепциите във фамилените отношения и промяната на взаимното значение на *agnatio* и *cognatio*, което изглежда очевидно в правилата за наследяване, разработени в епохата на Късната Империя⁵.

Това изследване, чийто обхват е по-ограничен, основно е вдъхновено от една разработка по темата на Бартолус де Сасосферато, която беше спомената в началото. Коментаторът всъщност се е опитва да обобщи схемата на историческото развитие на *collatio*, което е описано в

интестатното наследяване в епохата на Късната, вж. и PULITANÒ, F. Ricerche sulla bonorum possessio ab intestato nell'età tardoromana, Torino 1999.

⁴ В тази епоха се развиват значителни нововъведения в наследствената материя, насочени не само да повлияят значително последващото развитие по времето на Юстиниан, но и да се явят като първообраз на някои съвременни принципи. Вж. *infra*, § 5.

⁵ Срв. SCHERILLO, G. Agnazione. – In: NNDI (1), 1957, p. 425 ss.; SCHERILLO, G. Cognatio. – In: NNDI (3), 1959, 427 ss.; едно от по-новите изследвания, с богата библиография, е на FUENTESECA DEGENEIEE, M. La formación romana del concepto de propiedad (dominium, proprietas y causa possessionis), Madrid 2004, p. 57 ss.

седем ключови стъпки. Те са както следва⁶:

1. преторското право като първоначален източник;
2. т.нар. справедливост на Сцевола (*aequitas Scaevolae*), изведено от текста в Дигестите – *Scev. 5 quaest. D. 37.6.10*⁷;
3. една конституция на император Антонин Пий, която освобождава задължението за *collatio* от искането за *bonorum possessio*⁸;
4. една конституция на император Лъв I, включена в *CJ. 6.20.17*;
5. конституция на император Юстиниан в *CJ. 6.20.19* и
6. втора конституция на Юстиниан *CJ. 6.20.21*;
7. Новела 18.6 на Юстиниан.

С парадигматична цел може да се отбележи как *Vismara*, като коментира тази реконструкция, прави допълнителен подбор сред източниците, цитирани от Бартолуз, считайки, че в рамките на йерархията, посочена от него, най-вече трябва да се разгледат правилата, създадени от претора, от юриспруденцията, от Антонин Пий, и „преди всичко“ от Юстиниан⁹. Следователно *Vismara*, макар да приема Бартоловата класификация като модел, пропуска да спомене, считайки за източник от второстепенно значение, именно конституцията от V в. на император Лъв I от 472 г. Това води до една първа забележка, а именно привичката да се описва историята на институциите, като се прави скок във времето от II–III век сл. Хр. направо в епохата на Юстиниан, което отразява тенденцията, вкоренена също в немалка част от романистичната доктрина, според която правото от периода между тези две епохи се разглежда, ако не като истински правен „упадък“, то със сигурност с второстепенно значение в сравнение със систематизацията на правото през VI век¹⁰.

⁶ Вж. *VISMARA, G. Collazione (Diritto intermedio)*. – In: *ED (VII)*, 1960, p. 324.

⁷ Текстът разпростира възможността за прилагане на едикта *Il passo estende la possibilità di applicazione dell'editto: sive succedere possent eodem iure, sive succederent diverso*.

⁸ *D. 37.7.1, Ulp. 40 ad ed. Divus Pius Ulpio Adriano rescripsit etiam eam, quae non petierit bonorum possessionem, ad collationem dotis per arbitrum familiae erciscundae posse compelli*.

⁹ *VISMARA, G. Collazione (Diritto intermedio)*. – In: *ED, (VII) 1960, 324*.

¹⁰ Вж. обратното в смисъл на преоценка в следдиоклециановия период и в романистичните изследвания у *DOVERE, E. Tardoantico: categoria storiografica autonoma ("Cassiodorus" e "Antiquité tardive")*. – In: *SDHI (63)*, 1997, p. 547 ss. с библиография; *CAPOGROSSI COLOGNESI, L. Riflessioni su "I fondamenti del*

Като доказателство за неоснователността на едно радикално мнение в този смисъл, повече от всякога отклоняващо, както вече беше отбелязано, в контекста на правилата за наследяване, в статията ще направим нов прочит на гореспоменатата конституция в CJ. 6.20.17, от което следват някои обобщения. Тази уредба всъщност предлага повече от една отправна точка за изследване, дори отвъд обикновения повод за издаването на конституцията, което само по себе си представлява в много отношения повратна точка в историята на *collatio*.

2. НЯКОИ ИЗТОЧНИЦИ ПО ТЕМАТА НА *COLLATIO* МЕЖДУ IV И V ВЕК

На първо място, за да впишем по-добре темата във разглежданата времева рамка е полезно да си припомним, макар и накратко, някои относими към нея източници. По принцип това са частични сведения, лишени от систематизация, при които *collatio* все още се появява във връзка с *bonorum possessio*, въпреки че не е възможно да се отрече постепенно отделяне от него в съответствие със съответната загуба на автономна значимост на преторското наследяване.

Да видим преди всичко как това е включено в Теодосиевия кодекс, макар че е твърде недостатъчно, тъй като става дума за текстове, които са достигнали до нас само чрез *Breviarium*. Въпреки това си струва да си спомним как *sedes materiae* на *bonorum possessio* се намира в книга IV на кодекса, състояща се от само три титула: *CTh. 4.1 De cretione vel bonorum possessione*, *CTh. 4.2 Unde liberi* и *CTh. 4.3 De Carboniano edicto*.

Уредбата се разкрива за нас преди всичко в *CTh. 4.2.1*, който съдържа разпоредбата на Аркадий и Хонорий относно *collatio dotis*.

CTh. 4.2.1. Impp. Arcadius et Honorius AA. Aureliano praefecto praetorio. Filia, quae dote a patre suscepta matrimonio sociata est, intestato patre mortuo, si hereditatem velit adire cum fratribus, dotem quam susceperat miscere cogatur paternae substantiae atque ita in subeunda hereditate sociari cum fratribus. Dat. prid. non. octob. Constantinopoli Arcadii III et Honorio III AA. conss.

diritto europeo”: una occasione da non sprecare. – In: *Iura* (51), 2000, p. 11 nt. 10.

Въпросът за наследяването е предмет на уредба и в книга V на Теодосиевия кодекс, посветена на наследяването по закон (*legitimae hereditates*). Конституцията в CTh. 5.1.5 съдържа едно друго разрешение, свързано със зестрата и е издадена от същите императори Аркадий и Хонорий¹¹:

CTh. 5.1.5: Impp. Arcadius et Honorius A A. Aureliano praefecto praetorio. Nepotes ex filia avi pro rata parte hac condicion e succedant, qua et matres, si viverent, hereditatem patrum sibi cum fratribus vindicarent, scilicet ut mixtis matrum suarum dotibus avi hereditatem pro rata parte, quam lex divalis censuit, cum avunculis partiantur nec amplius his quicquam de avitis facultatibus tribuatur, quam legis dudum late sanctio comprehendit, scilicet detracta tertia partis eius, quae eorum matri, si dotem iungeret, debebatur. Si vero dotem matris miscere noluerint, maternis ac paternis facultatibus oportet esse contentos quos constat alienae iam familiae esse procreatos. Dat. prid. non. octob. Constantinopoli Arcadio IIII et Honorio III A A. conss.

Следвайки тълкуването на Mommsen¹² двете конституции ще се считат за *iungendae*. В полза на тази хипотеза е както фактът, че те имат един и същ адресат, т.е. преторианският префект Аврелиан, така и съвпадението на *subscriptions*, от които може да се изведе идентичността на данните¹³.

¹¹ Вж. по въпроса E. FEIN, *Das Recht der Collation: Dargestellt Nach Den Grundsätzen Des Römischen Rechts*, p. 347 ss.; VOCI, P. *Il diritto ereditario romano nell'età del tardo impero. Il V secolo.* – In: SDHI (48), 1982, p. 72; VOCI, P. *Il diritto ereditario romano nell'età del tardo impero. Il IV secolo. Prima parte.* – In: Iura (29), 1978, p. 17 ss.; *Il diritto ereditario romano nell'età del tardo impero. Il IV secolo. Seconda parte.* – In: Studi Sanfilippo, 1982 (V. II), p. 655 ss.

¹² MOMMSEN, TH. *Codex Theodosianus, I, Prolegomena*, Hildesheim, 2002, p. CCLXXVII. Срв. в същия смисъл GOTOFREDO, J. *Codex Theodosianus, 1*, Hildesheim – New York 1975, 373 nt. a) и 471 nt. a); KRUGER, P. *Codex Theodosianus*, Berlin 1923, p. 125 и 161; PHARR, C. *The Theodosian Code and Novels and the Sirmundian Constitutions*. New York 1952, p. 82 и 105.

¹³ Всъщност и двете разпоредби разглеждат един и същи проблем независимо от датиранието. Определянето на императорския консулат би трябвало да е за 396 г. (според GOTOFREDO, J. *Codex Theodosianus*, съответно p. 373 и 471; KRÜGER, P. *Codex Theodosianus cit.*, p. 125 и 161; обратно MOMMSEN, TH. *Codex theodosianus: Prolegomena*, CCLXXVII цитира 396 г. с въпросителна), но определянето на този момент е в противоречие с другите елементи, съдържащи се в двете конституции. Най-напред, адресатът Аврелиан заема поста на преториански префект през 394, а не през 396 г. (вж. Aurelianus 3 – In: PLRE (1), 1971, p. 128; за по-нататъшното развитие на този имперски служител вж. SEECK, O. Aurelianus 11. – In: PW (2), 2, 1896, 2429). Наред с това CTh. 16.5.30, където има същата субскрипция като на нашите две конституции (Arcadio IIII et Honorio III conss.), на основание на неговия адресат Клеарх (*praefectus urbi constantinopolitanae*: срв. CLEARCBUS 2) – in PLRE, I cit., 213) може да се отнесе към 402 г. Така че издаването на CTh. 4.2.1 и на CTh. 5.1.5 може да се

От гледна точка на съдържанието, двете разпоредби със сигурност представят аналогии, което навежда на идеята, че те биха могли да бъдат част от един общ регулаторен проект, след това разделен на части по време на включването на отделните конституции в Теодосиевия кодекс. Наистина CTh. 4.2.1 потвърждава принципа, според който омъжената дъщеря, на която бащата е предоставил зестра, има право да наследи бащата си заедно с братята си само след като е предоставила в наследствената маса полученото като зестра имущество. CTh. 5.1.5, от друга страна, определя позицията на внуците, родени от дъщерята (*nepotes ex filia*) по отношение на имуществото на дядото. Критерият, следван от императорите, е този за приравняване на наследяването от *nepotes* с това на майка им: те също следва да бъдат подложени по описания в конституцията начин на оценка на приноса като зестра. Правилата са очертани с внимание към реформите от времето на Константин: и в този случай разглежданата форма на *collatio* е тази на *collatio dotis*.

Collatio е описано в двата текста с глагола *miscere*, което означава обединението на зестрата с наследственото имущество, като по този начин се изоставя традиционният глагол с правнотехническо съдържание *conferre*, с което юристите от класическата епоха обозначават изследвания институт¹⁴. И двете конституции са придружени от *interpretatio*, където преобладава, за да се определи *collatio*, употребата на глагола *confundere*¹⁵.

отложи за 402 г. с последваща корекция в субскрипциите на двете конституции на Arcadio Vet Honorio V A. conss. Всъщност, през 402 г. Аврелиан за втори път заема длъжността на преториански префект според просопографичните сведения. Годината 402 е предложена от SEECK, O. Regesten der Kaiser und Päpste für die Jahre 311 bis 476 n. Cr. Frankfurt/Main 1984, p. 27 и 305, като тези разпоредби се приписват на император Аркадий, т.е. относими за *pars Orientis* на Империята (аналогично MOMMSEN, TH. Codex theodosianus: Prolegomena, CCLXXVII). PHARR, C. The Theodosian Code and Novels and the Sirmundian Constitutions, p. 82 nt. 4 говори също за „грешка“ в датирането, като определя началото на префектурата на Аврелиан към 399 г. и счита, че датата на издаването е по-ранна – между 396 и 402. Също VOCI, P. Diritto ereditario romano, I², p. 773, nt. 66 счита основно, че „датировката въобще не е сигурна“.

¹⁴ Вж. буквално коментара на GOTOFREDO, J. Codex Theodosianus, p. 373, nt. e), според когото в CTh. 4.2.1 или в CTh. 5.1.5 *Miscere est conferre seu iungere [...] proinde dotem conferre sic recte definiri, conferre esse miscere, seu confundere; ut Tribonianus ait, seu iungere dotem cum paterna substantia in subeunda hereditate; GOTOFREDO, J. l cit., 471 nt. e)* счита, че *mixtis., id est collatis*.

¹⁵ Вж. *Interpretatio CTh. 4.2.1: filia si tempore nubtiarum a patre fuerit dotata et pater postea intestatus moriatur, si in reliqua patris substantia vult cum aliis fratribus*

Все пак в категорията на императорското законодателство трябва да се спомене, засега само вметнато, и една уредба, предшестваща с няколко години споменатите, тоест CTh. 9.42.8 (= CJ. 9.49.8), от 380 г., включена както в Теодосиевия, така и в Юстиниановия кодекс в титула относно имуществата на проскрибираните или осъдените (*bona proscribtorum seu damnatorum*)¹⁶. Тя подчертава, предимно във връзка с промяната, настъпила в следкласическия период, на традиционната връзка между двете форми на *collatio* от класическата епоха.

Нека сега накратко да преминем към зоната на компилациите от конституции и становища на юристите (*iura*). В тях се откриват някои източници, в които *collatio* все още се разглежда в класическия смисъл като тежест, наложена на еманципираните синове, във връзка с даването на *cautio de conferendis*¹⁷. Могат да се видят например следващите два текста.

PS.59. De stipulationibus 4: emancipati liberi praeteriti si velint miscere se paternae hereditati et cum his qui in potestate remanserunt communis patris dividere hereditatem, antequam bonorum possessionem petant, de conferendo cavere cum satisdatione debebunt.

Както се вижда в текста на Паул, актът на *collatio* е описан технически от глагола *conferre*. Изразът *miscere se* има обаче за субекти еманципираните деца, които не са включени в завещанието и освободени

aequalis accedere, dotem vel quidquid accepit tempore nubtiarum, hereditati paternae cum fratribus dividenda confundat. Quod si noluerit, sit is quae percepit pro sua portione contenta. Interpretatio CTh. 5.1.5: haec lex simile est superiori, sed hoc amplius habet, quod dotem pro filia in generum facta vel quidquid ipsa filia accepit tempore nubtiarum, post mortem avi intestati nepotes confundere iubet, ita ut dote in hereditatem confusa duas partes de id, quod matereorum erat habitura percipiant aut, si noluerint confundere nepotes, sint acceptis tempore nubtiarum rebus vel sola dote contenti. Qui è il verbo confundere a designare l'istituto della collazione. Срв. VOCl, P. Diritto ereditario romano, I, p. 67, който отбелязва, че двете интерпретации на текстовете отчитат издаването на конституцията от CJ. 6.20.17; вж. също и VOCl, P. Diritto ereditario romano, II, p. 46, nt. 54; SCARCELLA, A. S. La legislazione di Leone I. Milano 1997, p. 173, nt. 282, който се позовава на същото мнение, изразено от De Dominicis.

¹⁶ Вж. анализа *infra*. Конституцията в един от основните раздели урежда *collatio*, извършена от еманципираните, като е ограничена „*ad ea, quae consecuti sunt emancipationis tempore, estendendo la regola alla dote*“.

¹⁷ За връзката между *cautio* и *bonorum possessio* вж. по-специално GUARINO, A. *Collatio bonorum*, p. 111 ss., с препратка към *Pauli Sententiae* и *Epitome ulpianea*. Вж. VOCl, P. Diritto ereditario romano, I2, p. 758 e nt. 10; p. 763 e nt. 31; за *Epit.Ulp.* 28.4. вж. по-специално p., 760, nt. 17; срв. и CABALLÉ-MARTORELL, A. *La Collatio emancipati*, p. 159 ss.

от опека и изпуснати от завещанието, които възнамеряват да се включат при разпределянето на наследственото имущество. Следователно, за разлика от това, което видяхме в императорските конституции (*leges*), в този следкласически източник, приписван на класическия юрист Паул, актът *se miscere* указва придобиването на наследство, но не още сливането на имущества¹⁸. Същото е видно и в други две свидетелства.

Ep.Ulp. 28.4: emancipatis liberis ex edicto datur bonorum possessio, si parati sunt cavere fratribus suis, qui in potestate manserunt, bon a quae moriente patre habuerunt se collaturos.

Coll. 16.7 Ulp. Inst. sub titulo De successione ab in testato, 2: suis praetor solet emancipatos liberos itemque civitate donatos coniungere data bonorum possessione, ita tamen, ut bona si qua propria habent, his qui in potestate manserunt conferant. Nam aequissimum putavit neque eos bonis paternis carere per hoc, quod non sunt in potestate neque precipuae bon a propria habere, cum partem sint ablaturi suis heredibus.

Текстът, приписван на Улпиан, подчинява наследяването *ex bonorum possessione* на еманципираните на предоставянето на *cautio de conferendis bonis*¹⁹. В *Collatio legum Mosaicarum et Romanarum* се предвижда подобна тежест, основана на принципа на справедливостта, според който не би било правилно нито пълен отказ от наследяване за еманципираните, нито, от друга страна, допускане до наследяване без корекции, които да са насочени към изравняване положението им с това на *sui heredes*²⁰. Видно е, макар и в тези източници почти да не са отразени промените, настъпили в института на *collatio*, но отражение на неговия оригинален вид. Затова със сигурност можем да приемем

¹⁸ Срв. LONGO, G. Collazione (Diritto romano). – In: ED (7), 1960, p. 313, nt. 7; MOZZILLO, A. Collatio. – In: NNDI (5), 1959, p. 445; CABALLÉ-MARTORELL, A. La Collatio emancipati, p. 29, nt. 29; p. 155, със засвидетелствано задължение да се даде *cautio collationis*; p.161 e nt. 23; p. 163 ss. за временното обвързване между предоставянето на *cautio* с цесия и с *bonorum possessio*.

¹⁹ Срв. LONGO, G. Collazione (Diritto romano). – In: ED (7), 1960, p. 313, nt. 8; MOZZILLO, A. Collatio. – In: NNDI (5), 1959, p. 445, който цитира многократно този текст от различна гледна точка. Вж. и CABALLÉ-MARTORELL, A. La Collatio emancipati, p. 29, nt. 29; p. 75, nt. 2; p. 128, nt. 115; p. 177 (за идентифициране на обектите, които се предоставят); p. 163.

²⁰ По въпроса мимоходом GUARINO, A. Collatio bonorum, p. 130. Lo riporta CABALLÉ-MARTORELL, A. La Collatio emancipati, p. 27, като се цитира по-късно (p. 174, nt. 72) във връзка с Epit.Ulp. 28.4 и PS. 5.9.4.

сведенията за явно различаване на уредбата в *leges* и *iura*. Те всъщност са първите, които представляват огледалото за императорските нововъведения. Но е вярно също и че понякога тълкувателят намира в тях последните опорни точки, за да разбере по-добре *ratio* на реформите, въведени от императорското законодателство.

3. *BONORUM POSSESSIO* И *COLLATIO* В КОМПИЛАЦИЯТА НА ЮСТИНИАН: КОНСТИТУЦИЯТА *TANTA* И *COLLATIO* И СИСТЕМАТИЧНОТО ИЗГРАЖДАНЕ НА ИНСТИТУТА

Преди да преминем към изследването на С. 6.20.17 заслужава да кажем още нещо за несъответствието между виждането относно съотношението *bonorum possession – collatio*, основано на дуализма *ius civile – ius honorarium* и конфигурацията на наследяването, разбрана като единен комплекс от правила, вече освободена от такава двуполюсност.

Диалектиката *ius civile – ius honorarium* несъмнено представлява крайъгълен камък в класическата система на наследяване, в рамките на която експлицитно се дават конкретни разрешения. В следващата епоха има тенденция да се придава по-голямо централно място на общите правила за наследяване и тогава *bonorum possessio* действа като обединяващ елемент и като херменевтен референтен критерий. Той играе роля на основополагащ принцип или дори на неизменна *forma mentis*, за да можете да се ориентирате в бъркотията от родствени връзки, вече уредени подробно и не повече разпределени по „класи“. Критичният прочит на различни текстове, някои от които са представени в предходния параграф, дава яснота как противопоставянето продължава да влияе върху структурата на наследяването дори през IV и V век.

Като се обърнем накратко към компилацията, може да се види как някои от противоречията, свързани с този дуализъм, продължават да се срещат дори през VI век, като се има предвид, че поради разнообразието от случаи, конкретно относими към въпроса, прави пренареждането на уредбата много сложно. Следователно проследяването на съдбата на преторския институт на *bonorum possessio* след изчерпването на *ius*

honorarium като източник на правосъздаване е от съществено значение.

Тук очевидно не е възможно да се спрем аналитично на свидетелствата на *Corpus iuris*: на парадигматична основа може да се следва индиректен и като цяло малко практикуван начин, а именно представянето на института, съдържащ се в § 7 от конституцията *Tanta*, от който се извежда перманентността на „активната“ роля на *bonorum possessio* в контекста на системата за наследяване.

Tanta 7: sexta deinde pars digestorum exoritur, in quibus omnes bonorum possessiones positae sunt, quae ad ingenuos, quae ad libertinos respiciunt: ut et ius omne, quod de gradibus et adfinitatibus descendit, legitimaeque hereditates et omnis ab intestato successio et Tertullianum et Orfitianum senatus consultum, ex quibus mater et filii invicem sibi heredes existunt, in geminos libros contulimus bonorum possessionis multitudinem in compendiosum et manifestissimum ordinem concludentes.

В гръцкия вариант на същата конституция е посочено, че материята за *bonorum possessio* е доминирана, още в зората на съставяне на компилацията, от σύγχυσις (смесване, на латински *confusio*) и ασάφειας (неяснота, на латински *ambiguitas*). Оттук идва и нуждата, пред която е изправена комисията на Юстиниановите компилатори да се намалят книгите, посветени на тази материя от осем на две.

Ако събирането на материята е в две книги, то несъмнено предварителният подбор е бил насочен към опростяване, но дори бърз поглед върху нееднородността на изброяването, оповестено в *Tanta*, в което са включени форми на наследяване, първоначално произхождащи както от *ius civile*, така и от *ius pretorium*, ни кара да считаме, че целта не е постигнат изцяло.

Всъщност различните форми на наследяване, споменати в § 7, се появяват като „етикети“, чийто съдържания може да се получат, само ако се погледне назад във времето, изследвайки отделните реформи. След това всеки от елементите на изброяването намира своето място в съответните титули на Дигестите²¹. Въпреки първоначално декларираното намерение не

²¹ В двете книги на Дигестите, посветени на *bonorum possession*, въпросът се разглежда по различен начин: първоначално е *bonorum possessio testamentaria*, след това – *bonorum possessio contra tabulas*, след него *bonorum possessio ab intestato*. В книга XXXVII се имат предвид свободно родените (*ingenui*), а в книга XXXVIII основно се урежда наследяването на освободенците. Във втората

може да се потвърди, че материята на наследяването е станала по-органична.

Един особено показателен пример е следният: отбелязва се как в *bonorum possessio*, третирана като вид „контейнер“, се включва и *omnis ab intestato successio*²². Следователно има инверсия на гледните точки: *bonorum possessio* вече не е правило наред с тези по цивилното право, в общата уредба на наследяването по закон, а по-скоро обратното, наследяването се включва в него според една основна *ratio* за подреждане, твърде различна от тази в класическата епоха при взаимното проникване и прилагането на преторските норми в цивилното право.

Ако се съсредоточим конкретно върху *collatio*, може да е в помощ едно допълнително систематично наблюдение: в Дигестите тя се появява в титули VI и VII на книга XXXVII съответно озаглавени *De collatione bonorum* и *De dotis collatione*, които следват *titulum De bonorum possessione contra tabulas*, спрямо които тя се явява допълнение. А в Юстиниановия кодекс *collatio* е поставена накрая на цялата уредба на *bonorum possessio*, като в титул XX на книга VI на кодекса, озаглавена *De collationibus* (в множествено число!), двете класически форми на *collatio* се сближават. Това решение може да се тълкува като знак за обобщаване на правилата, сякаш институцията се смята за имплицитно приложима за всяка форма на

част на тази последната книга е отразена схемата, която е и в конституцията Tanta 7: D. 38.9 е озаглавена *De successorio edicto*, последвана от D. 38.10 *De gradibus et adfinibus et nominibus eorum*, а в Tanta 7: *et ius omne, quod de gradibus et adfinitatibus descendit*. Компилаторите включват след това D. 38.11 *Onde vir et uxor*, което е твърде далече от другите титули относно трите други степени на *bonorum possessio ab intestato*. D. 38.12 е твърде кратък титул, озаглавен *De veteranorum et militum successione*, и D. 38.13, съставен само от един фрагмент, относно *quibus non competit bonorum possessio*. За целите на нашето изследване по-интересно е по-нататъшното съдържание на тази книга на Дигестите – след кратък начален фрагмент относно *lex* и *senatusconsultum* като източници на уредбата на *bonorum possessio*, с който се изчерпва D. 38.14, в D. 38.15 е описан *quis ordo in possessionibus servetur*, D. 38.16 съдържа едновременно норми на цивилното и преторското право по темата на бенефициерите на наследство под заглавие *De suis et legitimis heredibus* (по-скоро би трябвало да е *legitimae hereditates*, както е в Tanta, но в този случай е съмнително за какво точно се отнася изразът *omnis ab intestato successio*, вж. *infra* в текста). Книга XXXVIII завършва с краткия титул D. 38.17 *Ad senatusconsultum Tertullianum et Orphitianum* (в обратен ред на Tanta, където е *Tertullianum et Orphitianum senatus consultum, ex quibus mater et filii invicem sibi heredes existunt*).

²² Това е дискуссионен въпрос, вж. PULITANÒ, F. *Ricerche sulla bonorum possessio ab intestato nell'età tardoromana*, p. 169 ss.

наследяване²³.

Отделен дискурс, който не може да се развие тук, ни насочва и към Юстиниановите Новели, в които се появява една често срещана и новосъздадена обобщаваща терминология за *descendentes*. На това ще се спрем *ex professo* по-нататък.

4. КОНСТИТУЦИЯТА В СЈ. 6.20.17 И ПРИНЦИПИТЕ, КОИТО МОГАТ ДА СЕ ИЗВЕДАТ ОТ НЕЯ

Сега е моментът да достигнем до същината на дискусиата. Както вече беше отбелязано, подробно и аналитично изследване на съответните текстове би надхвърлило преследваната тук цел да се разкрият само някои основни линии на следкласическата *collatio*. Следователно изборът пада по-специално върху източника, подходящ за водеща тема на изложението. Както бе споменато по-горе, това е конституция на император Лъв I от 472 г., запазена в СЈ. 6.20.17. Тя единодушно се смята още от глосаторите и след това постепенно и в съвременната доктрина като повратна точка в историята на института, като израз на различни иновативни импулси²⁴. На

²³ Въпросът, вече разгледан в PULITANÒ, F. Ricerche sulla bonorum possessio ab intestato nell'età tardoromana, p. 177, трябва да се обсъди по-критично: в СЈ. 6.20 са включени конституции, които експлицитно или имплицитно изключват приложението на *collatio* при наследяването по завещание: такъв е казусът в СЈ. 6.20.1 (не е странно, че е отнесен към 224 г. в конституция на Александър Север): *collatio* изрично е изключена в хипотезата, когато еманципираните синове наследяват не *ex bonorum possessione unde liberi*, а *ex testamento* в качеството си на определени в него наследници. Гордиан в СЈ. 6.20.4 от 239 г. споменава наследяването *ab intestato* или *contra tabulas*, а също и разпоредбата на Лъв, според когото и двете споменати форми на наследяване трябва да се считат като *quocumque iure intestatae successionis*. В Юстиниановите конституции, които завършват гореспоменатия титул, се говори само за наследяване *ab intestato*. Окончателното решение по въпроса *expressis verbis* се съдържа в Nov. 18.6.

²⁴ За тази конституция вж. по-специално FEIN, E. Das Rechi der Collation, dargestellt nach den Grundsatzendes römischen Rechts, p. 199 ss.; GUARINO, A. Über den Begriff der Kollation. – In: ZSS (59), 1939, p. 520 s.; LEONHARD, B. W. Bonorum collatio cit., p. 705; BURILLO, J. Sobre la “collatio emancipati”. – In: SHDI (13), 1965, p. 217; TOMULESCU, C. S. Leon I et le droit privé. – In: AARC (5), 1983, p. 69 e nt. 49. С конституцията на император Лъв *ex professo* се занимава SCARCELLA, A. S. La legislazione di Leone I, който я счита за крайна точка на една еволюция по темата. Направени са някои уточнения в тази статия за нейното място в Юстиниановия кодекс (p. 21, nt. 37), адресата (p. 26, nt. 54: преторианският префект Еритриус – вж. също и SEECK, O. Erytbrios 3) – In: PW (6), 1, 1907, p. 601), особеностите на субскрипцията (и по-специално липсата на място на издаването – p. 29, nt. 61, макар че най-вероятно се отнася за

първо място трябва да цитираме текста:

CJ. B.6.20.17 Imp. Leo A. Erythrio pp. Ut liberis tam masculini quam feminini sexus, iuris sui vel in potestate constitutis, quocumque iure intestatae successionis, id est aut testamento penitus non condito vel, si factum fuerit, contra tabulas bonorum possessione petita vel inofficiosi querella mota rescisso, aequa lance parique modo prospici possit, hoc etiam aequitatis studio praesenti legi credidimus inserendum, ut in dividendis rebus ab intestato defunctorum parentium tam dos quam ante nuptias donatio conferatur, quam pater vel mater, avus vel avia, proavus proavia paternus vel maternus dederit vel promiserit pro filio vel filia, nepote vel nepte aut pronepote sive pronepte, nulla discretione intercedente, utrum in ipsas sponso pro liberis suis memorati parentes donationem contulerint, an in ipsos sponsor earum, ut per eos eadem in sponsas donatio celebretur: ut in dividendis rebus ab intestato parentis, cuius de hereditate agitur, eadem dos vel ante nuptias donatio ex substantia eius profecta conferatur: emancipatis videlicet liberis utriusque sexus pro tenore praecedentium legum, quae in ipsa emancipatione a parentibus suis (ut adsolet fieri) consequuntur vel post emancipationem ab isdem adquisierint, collaturos. D. V k. mart. Marciano cons.

Разпоредбата, съставена в типичния, многословен стил на тогавашните конституции с тенденциозни повторения ни позволява да се спрем аналитично на някои въпроси от общо значение.

На първо място можем да преразгледаме вече споменатата връзка между *collatio bonorum* и *collatio dotis*. Конституцията ни текстово документира един обективен факт, който се среща и в други съвременни свидетелства: този на „движението“, все по-очевидно с течение на времето, на основата на института на *bonorum possessio* по отношение на еманципираните синове как се преминава към *collatio* по отношение на зестрата, която представлява в конституциите от IV и V век, достигнали до нас, количествено най-третираната тема²⁵. Следователно, ако за класическата епоха двете лица на *collatio* могат да се разглеждат отделно и с еднаква тежест, новото в следващата епоха е прогресивната загуба на

Източната част на Империята, както приема и SEECK, O. Regesten der Kaiser und Päpste für die Jahre 311 bis 476 n, p. 417), датирането на 26 февруари 472 г. и мястото на тази конституция в законодателството на император Лъв I (p. 31, nt. 65 и 40). Конституцията вероятно е била част от една по-голяма уредба във връзка с имуществените отношения във фамилията (p. 58 nt. 131), както се вижда в CJ. 5.9.6 и CJ. 6.61.4.

²⁵ Това се потвърждава от подбора в конституциите в CJ. 6.20 в които преобладава темата за зестрата. Вж. LONGO, G. Collazione (Diritto romano). – In: ED (7), 1960, p. 315. Според GUARINO, A. Über den Begriff der Kollation. – In: ZSS (59), 1939, p. 519, „die Regel *emancipati his, qui in potestate fuerint, conferre debent* wurde von der *collatio dotis* besonders beeinflusst“.

значението на първата в полза на втората форма на *collatio*.

Вярно е, че в Юстиниановата компилация и двете *collationes*, макар и формално, но все още са представени. Но по същество *collatio emancipati* е изгубила вече своето основание за съществуване. Това е резултат от повече от една причина: за всички можем да си припомним приетата от Voci мотивация, според която промяната зависи от същественото изравняване между подвластните и еманципираните деца²⁶.

Връщайки се към CJ. 6.20.17 и по-специално към реда на изложението на конституцията, може да се отбележи как император Лъв тръгва от идентифицирането на адресатите на уредбата²⁷ и след това продължава с определянето на обекта на прехвърлянето. Последното се състои в привнасяне на предбрачното дарение (*collatio ante nuptias*) или на зестрата²⁸. Само в последната част на текста уредбата се разпростира и за имуществата на еманципираните деца и от двата пола (*emancipatis videlicet liberis utriusque sexus*)²⁹.

Струва си да отбележим как разволя на изложението е точно противоположен в друга конституция, принадлежаща към титула *De bonis proscriptorum seu damnatorum* (която впрочем е извън *sedes materiae* на *collatio*). Това е CTh. 9.42.8 от 380 г., от която тук привеждаме само началото (*principium*)³⁰.

²⁶ *Collatio emancipati* се счита от Voci за изчезнала в Юстиниановата епоха. Срв. VOCI, P. Diritto ereditario romano, I, p. 779, който се позовава на аналогичното схващане на B. W. LEIST – In: GLÜCK, F. Commentario alle Pandette, libri 37–38, p. 514 ss., според когото реформата не е направена изрично, а индиректно. Вж. и LONGO, G. Collazione (Diritto romano). – In: ED (7), 1960, p. 316 по отношение на еманципираните.

²⁷ Да повече детайли вж. *infra* в същия параграф.

²⁸ За двете понятия вж. FEIN, E. Das Rechi der Collation, dargestellt nach den Grundsatzendes römischen Rechts, p. 203 ss.

²⁹ Според VOCI, P. Diritto ereditario romano, I, p. 775 тази уредба, макар и изцяло с новаторско значение, не отчита два аспекта. На първо място става въпрос за дискусията относно приложимостта на *collazione* спрямо своите наследници (*heredes sui*). Това може да се разреши, като съответно се обезсилят направените дарения в тяхна полза, от което следва разделяне на наследството на равни квоти между сънаследниците, без да е необходимо да се прибегва до схемата на *collatio*, или ако дарението бъде потвърдено от наследодателя (*de cuius*), считайки го за *praecipuum*, има последваща възможност това да се изглади чрез *collatio*. Вторият аспект е *collatio* на имущества, различни от зестрата и предбрачното дарение, за които обаче конституцията запазва мълчание.

³⁰ Уредбата всъщност се съдържа в следващите три параграфа: 1. *Quod si deportatus sine liberis vel nepotibus patrem habeat ac matrem vel etiam utrumque,*

CTh. 9.42.8 Imppp. Gratianus Valentinianus et Theodosius A A A. Eutropio praefecto praetorio. Deportato si erunt liberi nepotesve sui seu emancipati, nepotes quoque ex filia, semissem tantum bonorum fiscus usurpet, semissis ipsi ac liberis hac distributione servetur, ut sextantem ipse ad fortunam ab extrema inopia vindicandam suae habeat potestatis, trientem liberi nepotesve, scilicet indifferenter sive ii ex filio sive filia erunt. Quod si idem et emancipatos et suae potestatis filios nepotesve habuerit, beneficium tantum ad eos, qui in potestate sunt, transferatur, si emancipati ea, quae consecuti erant emancipationis tempore, damnose existimant conferenda. Sin autem confusionem bonorum et donationis elegerint, omnia ea, quae fiscus concedit, aequae divisionis partibus sortiantur. Quae regula etiam in dote filiae vel neptis ex filio conferenda custodienda erit. Et si filius quidam erit aut filii, ex filio autem alio filiisve aut filia nepotes, triens hic in stirpes, non in capita dividatur. [...] Dat. X V kal. iul. Thessalonicae Gratiano V et Theodosio I AA. cons.

Предвижда се за осъденият на изгнание (*deportatio*), който има деца или внуци, включително и от дъщеря си (*ex filia*) (независимо дали става дума за *heredes sui* или за еманципирани деца), конфискацията като наказание да е ограничена до половината от имуществото му; останалата част от имуществото се разпределя между самия осъден и неговите низходящи. Правилото, което представлява интерес тук, е това, което гласи, че в случай на конкуренция между подвластни и еманципирани деца и дъщери с дадена зестра, първо се подхожда към *collatio* и след това се

non semissis a fisco, sed bessis patrimonii vindicetur, triens residuus in duos sextantes redactus inter parentes ac deportatum aequaliter dividatur, ita ut unciam mater, si ius liberorum habuerit, usurpet; sin fecunditatis privilegium non habebit, patri unciam iam habenti mater semunciam ex uncia sua cedat. Idem servabitur, si deportato ex duobus parentibus unus supererit, ut sextantem sine aliqua malignitatis interpretatione praesumat tunc quidam mater, etiamsi ius non habuerit liberorum, quam superstes vir, ut sanximus, semper excludet. 2. Quod si deportato nec liberi fuerint nec parentes, dextantem fiscus accipiat, sextans ei ad vitae adflictae adminicula reservetur. 3. Exceptis his, qui crimine fuerint maiestatis adflicti; nam in eo casu solum sextantem iubemus filiis ac nepotibus reservari, his regulis, quibus supra est constitutum, destantem fisco usurpante: ipsum vero in tam atroci facinore convictum non solum deportatione, sed egestate puniri convenit. За контекста на издаването на конституцията в CTh. 9.42.8 вж. MOMMSEN, TH. Codex theodosianus: Prolegomena, CCLVII, който включва конституцията в рамките на една по-широка уредба, за която могат да се определят поне 8 фрагмента от Теодосиевия и Юстиниановия кодекс. Възщност в CTh. 9.42.8 е относима само към конституцията в CTh. 9.42.9 поради известна близост в съдържанието (но тя се отнася по-скоро до имуществото на осъдените, а *collatio* е представена като една инцидентна ситуация – вж. VOCI, P. Storia della “patria potestas” da Costantino a Giustiniano. – In: SDHI (51), 1985, p. 8 и по-специално nt. 32). За съдържанието вж. и краткото цитиране на WALDSTFIN, W. Zum Fall der “dos Licinniae”. – In: Index (3), 1972, p. 343 ss. (и по-специално p. 360, nt. 62). За адресата Евтропий като praefectus praetorio Illyrici в периода 380–381 вж. PLRE, I cit., Eutropius 2, 317.

преминава към определяне на дяловете³¹. При сравнението между тази конституция и другата в CJ.6.20.17, в която централната тема е тази на *collatio dotis*, се вижда, че през IV в. императорското законодателство основно се съсредоточава върху уредбата на *collatio*, наложена на еманципираните деца, и едва през следващия век може би ситуацията се е преобръща.

Така формулирана обаче, хипотезата изглежда прекалено ясна и схематична. От друга страна, със сигурност е вярно, че с течение на времето значението на *collatio* на еманципираните, от която започва изграждането на преторския институт, отстъпва място на *collatio dotis* с по-голяма практическа значимост.

Все още в Юстиниановия кодекс обаче съществува една несигурност в изложението, като се има предвид, че еволюцията на *collatio*, както може да се заключи от титул XX на книга VI, следва посока на непрекъснато изместване на профила на *collatio emancipati* към този на *collatio dotis*. Първите две конституции на Александър Север разглеждат позицията на еманципираните³²: следващите три обаче – едната (CJ.6.20.3) пак от Александър Север, и другите две от Гордиан, се отнасят предимно за зестрата, т.е. сякаш още в III в. това е единственият обект на *collatio*, достоен за отбелязване. Тези твърдения обаче се опровергават от съдържанието на други конституции от същия император, но от следващи години, включени в същия титул³³.

³¹ Вж. VOGLI, P. Stona, cit., 8. Конституцията, издадена през юни 380 г., е включена също и в CJ. 9.49.8, където уредбата относно еманципираните синове е разширена и по отношение на зестра. Текстът е следният: *Imppp. Gratianus Valentinianus et Theodosius A A A. Eutropio pp. Si deportatus suos et emancipatos filios habuerit, pars, quae ex bonis eius liberis concessa est, ad eos tantum qui in potestate erant transferatur, si emancipati ea, quae consecuti erant emancipationis tempore, damnose existimant conferenda. 1. Sin autem confusionem bonorum et donationis elegerint, omnia ea, quae fiscus liberis damnati con cedit, aequae divisionis partibus sortiantur. 2. Quae regula etiam in dote filiae vel neptis ex filio deportati conferenda custodienda erit. D. X V kal. iul. Thessalonicae Gratiano V et Theodosio A A. conss.* Според CHIAZZESE, L. Confronti testuali. Contributo alla dottrina delle interpolazioni giustinianee. – In: AUPA (16), 1931, p. 465 nt. 1 съкращаването на конституцията при работата на комисията на Трибониан е основана на желанието да се уреди въпросът с имуществото на осъдените (*bona proscriptorum*) чрез уредбата според CTh. 9.42.24, а не според CTh. 9.42.8.

³² Наистина в CJ. 6.20.2 е спомената и зестрата, когато става въпрос за наследяване от повече синове – две момчета и дъщеря, на която е дадена зестра.

³³ За CJ. 6.20.4 вж. LONGO, G. Collazione (Diritto romano). – In: ED (7), 1960, p. 315,

Бихме могли да приведем и други подобни примери, за да достигнем до заключението, че в V в. изглежда е станало силово преобръщане на съотношението между двете форми на *collatio* в полза на зестрата³⁴. Феноменът е резултат от взаимодействие в различни аспекти: на преден план е все по-голямата имуществена независимост на *filii familias*, която прави използването на *collatio emancipati* по-рядко³⁵; освен това хоризонтът на наследствените отношения се разширява значително, далеч отвъд границите на *bonorum possessio*.

В тази епоха се утвърждава нова концепция за диалектиката между *agnatio* и *cognatio*, която вече е налице в зародиш в някои разрешения, дадени от имперските канцеларии в класическата епоха и по-късно отразени в императорските реформи на Късната империя.

В нашия текст не се избягва от тази постановка, като е написано така:

defunctorum parentium tam dos quam ante nuptias donatio conferatur, quam pater vel mater, avus vel avia, proavus proavia paternus vel maternus dederit vel promiserit pro filio vel filia, nepote vel nepte aut pronepote sive pronepte.

Аспектът, който трябва да се подчертае, е появата на правното значение на *cognatio*, със съответната „криза“ в крайъгълните камъни на агнатската фамилия³⁶: аналитичното изброяване на роднините очевидно е

nt. 25. Уредбата, датирана за 239 г. сл. Хр., включва задължение за жената да възстанови зестрата в наследственото имущество, дори ако еманципирани братя и сестри. Съмнително е обаче дали това е нововъведение на император Гордиан или е израз на принцип, приет в късната класическа юриспруденция. Повече за тази дискусия вж. VOCI, P. Diritto ereditario, I, p. 769 ss.

³⁴ Срв. VOCI, P. Il V secolo, cit., 71: реформата на император Лъв се отнася до наследяването по закон (*ab intestato*). Но в текста „по някакъв начин“ е засвидетелствана разликата между *collatio bonorum* и *collatio dotis*. На с. 72 Voci че от тази уредба следва *interpretatio* на CTh. 4.2.1 и на CTh. 5.1.5, според която жената трябва да привнесе зестрата или това, което е получила по време на брака си (*conferire dotem vel quidquid accepit tempore nuptiarum*).

³⁵ VOCI, P. Diritto ereditario romano, I, 2e., p. 778 счита, че *collatio emancipati* в Юстиниановата епоха няма повече основание за съществуване и показва изчезването ѝ в Новелите според пандектистите (nt. 80), макар и да е уредена отново в Дигестите. Срв. GUARINO, A. Sul modo di attuazione della “collatio emancipati” (D. 37.6.3.2.3). – In: SDHI (4), 1938, p. 524, nt. 19; LONGO, G. Collazione (Diritto romano). – In: ED (7), 1960, p. 315.

³⁶ Срв. най-вече PIRA, G. La successione ereditaria intestata e contro il testamento in diritto romano, p. 375. SCARCELLA, A. S. La legislazione di Leone I, p. 135 отбелязва, че е очевидно влиянието на християнството за изравняване на

резултат от посткласическите реформи на наследяването по закон (*ab intestato*), които са се развили паралелно по мъжка и по женска линия. Може също да се каже, че изоставянето на казуистичния подход създава затруднения в изложението на наследственоправната: дори когато институцията на *bonorum possessio* не е изрично спомената, тя не може да бъде пренебрегвана, както вече беше подчертано, като имплицитна основа на системата на наследяване³⁷. Нашият текст също е парадигматичен и в този смисъл, като назовава и припомня формата *contra tabulas* като средство за откриване на наследяването *ab intestato*, като същевременно го свързва с по-„модерната“ *querella*.

Ако се възприеме това, което досега изложихме, вече може да се направи и следващата стъпка да се определи обхвата на уредбата. Дори при липсата на еднозначни мнения по въпроса в доктрината, изглежда, че в класическия период тя има за обект цялото имущество на еманципирания³⁸. А в този случай става въпрос за реституиране в наследствената маса на това, което еманципираният син, съответно и дъщерята със зестра са получили „в повече“³⁹.

С тази конституция на император Лъв I се сблъскваме с все по-„математическата“ конотация на института. Зестрата и предбрачното дарение (CJ. 6.20.17) всъщност представляват добре определени имущества, които преди откриването на наследяването биват предоставени от наследодателя (*de cuius*) на субекти, които ще се

всички деца на един и същи баща.

³⁷ Това е особено очевидно в различни конституции от Диоклециановия период, включени в титули LV–LIX на книга VI на Юстиниановия кодекс. Придобиването на наследство *ex bonorum possessione* се предполага, че е въведено чрез реформаторските конституции, включени в Теодосиевия кодекс, където изрично е споменато: срв. например в хронологичен ред CTh. 2.16.2 (Константин, 315 г.); CTh. 5.1.1 (Константин, 318 г.); CTh. 2.16.4 (Констанций и Констант, 338 г.); CTh. 8.18.5 (Констанций, 349 г.); CTh. 4.2.1 (Аркадий и Хонорий, 396 г.); CTh. 8.18.8 (Аркадий, Хонорий и Тиодосий, 407 г.); CTh. 4.1.1 (Теодосий и Валентиниан, 426 г.). За тази уредба вж. PULITANÒ, F. *Ricerche sulla bonorum possessio ab intestato nell'età tardoromana*, cap. 2–3.

³⁸ За библиографска справка по въпроса вж. PULITANÒ, F. *Adoptione cognati facti*, cit., p. 11, nt. 33; за някои уточнения, посочени там, вж. и VITA, M. G. D. 37.6.1.3 e la collatio emancipati. – In: *Opuscula* (1), 2001, p. 26.

³⁹ В следкласическата епоха обаче обектът на *collatio* е ограничен имуществен кръг, а не цялото имущество, както е в класическата епоха (макар че по този въпрос няма единно становище): принципът *in re ipsa* по отношение на зестрата, се прилага и за еманципирания син, което е наред с нарасналата имуществена автономност на *filius*.

конкурират за наследството, и това е предпоставката, която създава необходимостта от общо и справедливо уравнивяване в наследствената маса. По-късно същата *ratio* се разширява и към имуществото на еманципирания син.

Нека се спрем отново на израза *dividendis rebus*, повторен два пъти в текста (*ut in dividendis rebus ab intestato defunctorum parentium tam dos quam ante nuptias donatio conferatur [...] Ut in dividendis rebus ab intestato parentis, cuius de hereditate agitur, eadem dos vel ante nuptias donatio ex substantia eius profecta conferatur*). Този начин на описание на института, от гледна точка на резултата, допълнително потвърждава императорската воля да постави цивилните и преторските правила на еднакво ниво⁴⁰, макар и, както беше отбелязано, разграничението между цивилното наследяване и *bonorum possessio* да не може да се счита за напълно преодоляно.

Изразът *in dividendis rebus* предлага отправна точка за по-нататъшно тълкуване и заключения. Вярно е, че всъщност се става въпрос за математическа операция за правилно разделяне на наследството, разбирано като комплекс, съставен от сумата от първоначалното завещание плюс предоставеното имущество. От друга страна обаче, механизмът на привнасянето на имущество не означава за римляните изкривяване на предходната „идентичност“ на наследственото имущество.

В миналото този въпрос е бил ефективно обсъждан от Windscheid във връзка с търсенето на най-подходящия термин да предаде на немски латинския термин *collatio*. Изразявайки предпочитанието си към глагола *Beibringen* пред глагола *Einwerfen*, бележитият романист потвърждава, че в римското право не може да се говори за сливане между имуществата (въпреки че някои източници, както класически, така и по-късни, използват израза *in medium conferre*)⁴¹, а още по-малко пък съвременното *collatio* би било сравнимо с различния институт на фиктивното съединение на

⁴⁰ Така според GUARINO, A. Über den Begriff der Kollation. – In: ZSS (59), 1939, p. 521, *Verschmelzung zwischen hereditas und bonorum possessio in der Praxis*.

⁴¹ Вж. WINDSCHIED, B. Diritto delle Pandette, traduzione Fadda-Bensa, III. Torino 1925, nt. 1. За автентичността на израза *in medium conferre* в класическите извори вж. GUARINO, A. Über den Begriff der Kollation. – In: ZSS (59), 1939, p. 509, nt. 1, с библиография; LEIST, B. W. Commentario cit., p. 515 счита, че *collatio* е „допълнителна теория за разделянето на наследството“.

имущества. В първата хипотеза всъщност се пристъпва към изчисляване на дяловете, като се отчита предварително полученото от наследника и то се включва в съответната квота (а не на цялото наследствено имущество), която е реална, а не фиктивна.

И накрая, да видим как в Късната империя се осъществява промяна в наименованието на института, от *collatio „bonorum“* в *collatio „emancipati“*⁴².

Дефиницията, конструирана със субективен вместо с обективен генитив, не означава обаче ограничаване на обхвата на действие до една категория деца: вместо това свидетелства за нарастващо внимание към позицията на индивида по отношение на наследството, разбирано като цяло (дотогава, че в епохата на Юстиниан, както бе споменато, ще се стигне до осигуряването на приноса също и от самите *heredes sui*⁴³).

Крайната точка на терминологичната еволюция се съдържа във формулировката *collatio descendantium*⁴⁴: въпреки че обикновено се използва в доктрината за обозначаване на *collatio* в следкласическата епоха, изглежда, че в източниците не се използва с идентифициращата стойност на една категория. В тази връзка е симптоматично обстоятелството, че изразът никога не се появява, дори и в Nov. 18.6, където Юстиниан се занимава с уреждането на *collatio*, разширявайки уредбата и за наследяването по завещание. Дори в източниците, където използването на термина *descendentes* изглежда ясно установено (да си припомним Nov.118), към него се свързва и пълният списъкът на роднините, обхванати от него. Това изглежда потвърждава, в допълнение към своеобразно „недоверие“ на имперската канцелария към твърде синтезираната терминология, и обективната трудност да изгради твърда

⁴² LONGO, G. Collazione (Diritto romano). – In: ED (7), 1960, p. 315

⁴³ Срв. VISMARA, G. Collazione (Diritto intermedio). – In: ED, (VII) 1960, p. 319.

⁴⁴ За SCARCELLA, A. S. La legislazione di Leone I, p. 461 ss. и p. 477, nt. 86, конституцията в CJ. 6.20.17 е „общо положение“, с което „древната *collatio bonorum* се трансформира в *collatio descendantium*“. Авторката отбелязва (p. 478, nt. 88), че в нормативните актове на Лъв I се откриват много от разрешенията, включени след това в Юстиниановата компилация. Вж. и VOGLI, P. Diritto ereditario romano, I, 2ed., p. 756, nt. 2: „Терминологията *collatio descendantium* е съвременна“. LEIST, B. W. – In: GLÜCK, Commentario alle Pandette, 1, p. 37–38 cit., p. 517 посочва три типа *collatio*: *collatio* на еманципирания по отношение на цялото имущество на наследодателя, *collatio dotis* и *collatio* на низходящите по отношение на всичко получено *de cuius*. Срв. използването на термина *descendentes* и от VANGEROW, A. V. Lehrbuch der Pandekten, p. 389 ss.

схема на последователността на правилата за наследяване, които дотогава са се припокривали и са се преплитали помежду си, според твърде нехомогенните понякога *rationes*.

5. ПРИНЦИПИТЕ, ВДЪХНОВИЛИ *COLLATIO* МЕЖДУ СЛЕДКЛАСИЧЕСКОТО РИМСКО ПРАВО И ГРАЖДАНСКИЯ КОДЕКС НА ИТАЛИЯ

Както бе споменато по-горе, в класическия период правната уредба на *collatio* изглежда вдъхновена, макар и с надлежна предпазливост, от единната визия за фамилията и противопоставянето между имуществата и облагодетелстването на еманципираните деца и тези, останали под властта на *pater familias* до смъртта му (*heredes sui*).. Тази концепция е разработена, макар като коментар към действащия Граждански кодекс на Италия, от Burdese⁴⁵. Припомняйки историческите корени на института, той схематично очертава разликата между класическата *collatio*, което представлява система за балансиране на различни роднински позиции (между *heredes sui* и еманципираните) и *collatio descendantium* в следкласическото и Юстиниановото право, в която преобладава идеята да се вземе предвид това, което сънаследник вече е получил приживе *de cuius*⁴⁶.

Може да се представи една подходящата парадигма за разработването на новата конфигурация на института според този автор, тръгвайки от зестралния режим и подобните на него институти⁴⁷, за да се оформи *collatio* по близки до съвременното право линии. По-конкретно, с С.І. 6.20.17 *collatio* приема конотацията, която е близка до съвременната, на средство, насочено към справедливо разпределение на стойността на

⁴⁵ Разделянето на наследството според Trattato di diritto civile italiano, написан от различни юристи под ръководството на VASSALLI, F. 12, 5, Torino 1980, p. 268.

⁴⁶ Дори и най-общо очертан, начинът на създаването и изменението на *collatio* в римското право показва очевидните допирни точки със съвременния институт на *collatio* (в италианското право – б.ред). Срв. WINDSCHEID, B. Diritto delle Pandette, cit, 354. В TRIMARCHI, P. Istituzioni di diritto privato¹⁵. Milano 2003, p. 940 и TORRENTE, A. – SCHLESINGER, P. Manuale di diritto privato¹⁷. Milano, 2004, p. 1019 се съдържа обяснение как конкретно се осъществява съвременната *collatio*.

⁴⁷ Вж. значението за съгласуването на зестралните правила у VOCI, P. Diritto ereditario romano, I, 2ed., p. 769.

наследственото имущество.

На този етап са необходими някои пояснения.

Това не е мястото да се спираме на общите въпроси, свързани с ролята – често погрешно считана за маргинална – на следкласическото право при прехода от великата класическа юриспруденция към правото на Юстиниановата компилация, в която впрочем, липсва в окончателен вид уредбата на тази материя. Още повече, че паралелът със съвременното право заплашва да възпрепятства, скривайки я, историческата превратност на института. Освен това в този контекст не може да не си дадем сметка за сложното движение на правото в Средновековието и за структурата на първите кодификации, както и невъзможността да се запълнят темпоралните празнини между V век и действащия Граждански кодекс само на основата на по-пълно разбиране на основните принципи на *collatio*.

Налага се да си припомним едно по-ново изследване на Capogrossi Colognesi, включено в дебата за връщането към основите на европейската правна наука посредством римското право⁴⁸. Той посочва следкласическото и Юстиниановото право като сфера за подновено изследване от страна на учени (включително историците), по-скоро в перспектива на разширяване на обекта на романистичните изследвания, а не на тяхна „качествена промяна“. Това твърдение е много подходящо за проведената досега дискусия, като се има предвид, че промяната на *ratio* на нашия институт изглежда е настъпила именно чрез посредничеството на източниците в Късната Империя, които Юстиниан се ограничава да възобнови, без да достигне до истинската и точната им систематизация⁴⁹.

Това, поставено без следователно да се подкрепя опростената и

⁴⁸ Вж. CAPOGROSSI COLOGNESI, L. Riflessioni su “I fondamenti del diritto europeo”: una occasione da non sprecare. – In: *Iura* (51), 2000, p. 11, nt. 10.

⁴⁹ Вж. у VOGLI, P. Diritto ereditario, I, p. 778, текста и по-специално nt. 81 противоположните тълкувания на CJ. 6.20.20 и по-нататъшните наблюдения на VISMARA, G. Collazione (Diritto intermedio). – In: ED, (VII) 1960, p. 319, които цитирам: „Тълкувателят, за да преодолее трудността, която представляват текстовете с техните разнородни и несъгласувани ситуации, се основава най-вече на императорските конституции, и по-специално на тези от епохата на Юстиниан, като извлича от тях комплекс от принципи, които са съгласувани помежду си и създават единна правна уредба на *collatio*, в която все пак не липсват някои неточности и противоречия, които посочва по-късно Бартолус“.

методологически неправилна идея за пряк произход на кодификационната уредба от римскоправните източници⁵⁰, изглежда интересно да се вземе повод от CJ. 6.20.17, за да се спрем на различните основания, които съвременната доктрина е обединила в чл. 737 от Италианския граждански кодекс, но които по-общо могат да се счита приложими за цялата уредба на *collatio* в италианското наследствено право.

В Гражданския кодекс темата е уредена в книга II, титул IV (“Della divisione”), глава II (“Della collazione”). Член 737⁵¹ гласи:

(Субекти, задължени за *collatio* са) законните и извънбрачни деца и техните законни и извънбрачни низходящи и съпруга, които се конкурират за наследството, и трябва да предоставят на сънаследниците всичко, което са получили от наследодателя чрез пряко или косвено дарение *collatio*, освен ако починалият ги е освободил от това задължение. Освобождаването от *collatio* няма ефект, освен в рамките на съответната налична квота.

Цивилистичната доктрина се занимава по различен начин с гореспоменатия член: по-специално аспектите, свързани с предметите и обекта на *collatio*, със сигурност играят водеща роля в критичното разглеждане на института, както и при прилагането му било при наследяването по закон, било по завещание. Изглежда преди всичко е важно да се отбележи, че тенденцията на авторите, които се занимават с темата, е да започнат с анализа на така наречената „рационална основа“⁵² на правната уредба на *collatio*. Това е гледна точка, която със сигурност отразява историческия произход към *collatio*, която е от съществено значение като водещ критерий за тълкуване на позитивната уредба. Въпросът все още се изплъзва от непротиворечива оценка и следователно

⁵⁰ За някои уточнения по въпроса е достатъчно да цитираме най-вече GAROFALO, L. *Scienza giuridica*, Europa, Stati: una dialettica incessante. – In: *Iura* (52), 2001 (публикувана през 2005), p. 131 ss. (срв. и p. 132 за библиографията).

⁵¹ Тук е достатъчно да се цитира буквално само чл. 737, макар и институтът да е уреден по-детайлно в цялата глава II на книга II на италианския Граждански кодекс, озаглавена точно „Della collazione“.

⁵² Изразът се съдържа в *Commentario breve al Codice Civile*, ed. 7, a cura di G. Cian – P. Trabucchi, Padova 2004, p. 671.

заслужава да бъде разгледан накратко.

Съществува дълга традиция на уредбата в смисъл на предварителна презумпция⁵³, налична и следвана чак до глосаторите, към която, както припомня Vismara, сякаш се присъединява и съвременното право⁵⁴. Многобройните критики и размисли, възникнали във времето, доведоха до идентифицирането на други *rationes* на чл. 737 от Гражданския кодекс: за да се ограничим само до няколко, нека припомним фамилната съсобственост на семейството, висшия интерес на семейството, предполагаемата воля на *de cuius*, равнопоставеността на сънаследниците, аванса срещу бъдещото наследство⁵⁵. Както твърди Burdese⁵⁶, можем да говорим за *vis attractiva* на правоприемството по повод на смърт върху раздадени приживе щедрости. В последно време се засилва *ratio* за равно третиране между сънаследниците⁵⁷.

По подобен начин приемането на *bonorum possessio* е било обусловено от отказ от всякакво облагодетелстване за наследника, получено от наследодателя приживе. Не по-различно, както вече беше отбелязано, е мотивиращото *ratio* на CJ. 6.20.17, в което уредбата за първи път е документирана по очевиден начин.

Но това не е всичко: други въпроси, повдигнати в цивилистичната доктрина, могат да се разглеждат във връзка с корените на института и да се изведат полезни елементи, които да аргументират предпочитанията за един вариант за тълкуване пред друг. Например има противопоставяне между учените, които считат, че предпоставка за

⁵³ Срв. най-вече TRIMARCHI, P. Istituzioni di diritto privato, p. 774.

⁵⁴ Вж. VISMARA, G. Collazione (Diritto intermedio). – In: ED, (VII) 1960, p. 317.

⁵⁵ За доктрината от първата половина на XIX в. с богата цивилистична библиография, вж. CASULLI, V. R. Collazione della donazione. – In: NNDI (3), 1939, p. 453 ss. Вж. също и GAZZARA, G. Collazione (Diritto civile). – In: ED (7), 1960, p. 331 ss., с библиография; GIANNATTASIO, C. Commentario del Codice Civile redatto a cura di magistratie docenti, libro II (tomo terzo), Delle successioni (divisione – donazione), art. 713–8092, Torino 1980, p. 102 ss.; CARNEVALI, U. Collazione. – In: Digesto delle discipline privatistiche, sezione civile, II. Torino 1988, p. 472 ss.; VISALLI, N. La collazione. Padova 1988; ANDRINI, M. C. La collazione. – In: Successioni e donazioni, a cura di P. Rescigno. Padova 1994; BURDESE, A. Nuove prospettive sul fondamento e sulla natura giuridica della collazione. – In: Rivista di diritto civile (2), 1988, p. 555; FORCHIELLI, P., ANGELONI, F. Della divisione in Commentario del Codice Civile Scialoja-Branca, art. 713–7682, Bologna 2000, p. 346 ss., с библиография и юриспруденция.

⁵⁶ La divisione ereditaria cit., 273

⁵⁷ Срв. в този смисъл BONILINI, G. Manuale di diritto ereditario e delle donazioni. Torino 2006, p. 357.

съвременната *collatio* непременно трябва да е всякаква ситуация на общност, и други, които подкрепят тезата, че е достатъчно да има просто сънаследяване⁵⁸.

За първото от тези две доктринерни течения *collatio* не би действала нито в случай на разделение на имуществото по завещание, нито при липса на *relictum*, тоест на част от неделимото имущество, хипотеза, която възниква, ако *de cuius* вече се е освободил изцяло от наследството с дарения или легати. За второто течение би било достатъчно да цитирам думите на Amadio, че става въпрос за конкуриране на повече призовани наследници, откриваеми дори при липса на *relictum* или в хипотеза на разделение на имуществото по завещание⁵⁹. Римляните, както е известно, не приемат завещание без институцията на наследник и следователно липсата на *relictum* в посочения по-горе смисъл не би могла да настъпи: обаче *collatio* възникна след допускането до наследството на субекти – т.нар. „трети страни“ по отношение на древните титуляри на *consortium ercto non cito*, с които първите участват въз основа на призовавания, произтичащи от различни разпоредби. Следователно може да се каже, че институтът се развива в посоката на сънаследяване повече отколкото към съсобственост, макар и с необходимото разграничение по отношение на съответните съвременни представи за тези институти.

Що се отнася до връзката между *collatio* и разделянето на наследството, вече се видя как в CJ. 6.20.17 се среща многократно изразът *in dividendis rebus*, с който се цели да се означи резултатът от справедливата подялба на наследството на толкова дялове, колкото са наследниците. В действителност, както правилно отбелязва Voci, в някои римски източници (например гореспоменатите CTh. 5.1.5, CTh. 4.2.1 и PS. 5.9.4⁶⁰) има текстове, в които се говори за включване в наследствената маса, дори ако на практика задължението за *collatio* е гарантирано с предоставянето на *catio de conferendis bonis* или някакви други сходни и заместващи я средства (такива са били реалното обезпечение или *collatio re*). Следователно не е имало реално включване в наследствената маса с

⁵⁸ Вж. по въпроса NAPOLI, E. – In: Commentario al codice Civile diretto da Paolo Cendon, II, art. 456 – 809. Torino, 1991, p. 391.

⁵⁹ Цитатът е от CIAN-TRABUCCHI, Commentario cit., p. 672.

⁶⁰ Вж. supra, § 2

последваща делба: обаче в системата *cognitio extra ordinem* се възлага на един-единствен съдия да осъществи и *collatio*, и разделението на имуществото, които са различни от логическа гледна точка, която обаче постепенно изчезва. Тава е отразено в Дигестите, но се счита, че „официална доктрина формално е правилна, но по същество не е приложима“⁶¹.

Следователно не е случайно, че правната уредба на *collatio* е включена и в Гражданския кодекс от 1942 г. като раздел от по-широкото заглавие, посветено на делбата, макар че тя всъщност представлява повече крайния резултат, отколкото правната обосновка на задължението за *collatio*⁶².

Накрая заслужава да отбележим диспозитивния характер на разпоредбата в кодекса, която предвижда изричното волеизявление на *de cuius*.⁶³ Този път това е обърната перспектива спрямо римската *collatio*, в която балансът между ползите и загубите е оставен на избора на онези, които имат право на наследяване по преторското право. Последните всъщност биха могли да избегнат *collatio*, като се откажат от искането за *bonorum possio*. И в двата случая обаче съществува основната идея, че задължението за привнасяне на полученото преди смъртта на наследодателя имущество не е абсолютно.

В заключение, ако се върнем към С. 6.20.17, може да се потвърди,

⁶¹ Вж. VOGLI, P. Diritto ereditario romano, I, p. 781 e nt. 92.

⁶² Твърди се, че връзката между *collatio* и разделянето на наследството показва само маргинален аспект на първия институт, който в крайна сметка е насочен към формиране на наследствените части. По този въпрос вж. по-специално BIANCA, C. M. Diritto civile. II. La famiglia – Le successioni. Milano 2005, p. 839: според този автор *collatio*, макар и да има аспект, свързан с разделянето на наследственото имущество, има съвсем ясно определен по-тесен смисъл при наследственото правоприемство. Обратното, връзката с разделянето на наследството е изрично подчертана в Trattato di diritto civile e commerciale, a cura di A. Cicli, F. Messineo (42), 1969, 546 ss., където *collatio* е наречена „разделителна операция“, а също и от AZZARITI, G. – In: Trattato di diritto privato diretto da Pietro Rescigno, V I. Torino 1997, p. 433. Трябва обаче да се отбележи, че съществува традиция в трактатите да се посвещава раздел на *collatio* отделно от разделянето на наследството (например вж. новото съчинение на MIRAGLIA, C. La divisione ereditaria, Padova, 2006), или инцидентно като отделна тема в рамките на различни други проблеми (напр. CARINGELLA F. – GIOVAGNOLI, R. Studi di diritto civile. Famiglia e successioni. Milano, 2007, p. 845 ss., където централната тема е за непрякото дарение, поставено в съотношение с *collatio*).

⁶³ В такъв смисъл, с исторически анализ вж. и CASUOLI, V. R. Collazione della dote cit., p. 456.

че правната уредба, въпреки всички предпазни мерки, които са задължителни в тези случаи (във връзка с променящата се концепция и семейните отношения във всяка епоха), е едновременно израз на промяна и напрежение, тръгнали още от нейната еманация, към съвременната уредба на *collatio*. Самият Бартолус, на когото Vismaг приписва заслугата да достигне до „систематично схващане“ на института, по отношение на своето време и ролята на CJ. 6.20.1 ясно заявява: *usque huc habuisti iura antiqua, ab hinc infra sunt iura nova et novae constitutiones... et ista est notabilis lex et incipit ponere aliquid novitatis*. По този начин великият Коментатор предостави ключ към тълкуване на уредбата, което по-късно е подето в значителна степен от Пандектиката и все още и днес се възприема от доктрината⁶⁴.

64 Вж. също най-вече VOCl, P. Diritto ereditario, I, p. 774.